

Ha még megemlítjük, hogy a kötetnek külső és belső címlapja is eltér egymástól, azt kell gondolnunk, hogy a könyv sebtiben és felületesen készült. Ez pedig igen nagy kár; ismételten tiltakozunk ellene, hogy a kiadás a „lehető legteljesebb” s Kazinczy szavaival élve hangsúlyozzuk, hogy „jót s jöl” kellett volna adni.

GALOS REZSŐ.

Hankiss János: Európa és a magyar irodalom. Budapest, 1942. 8.-r. 621 l.

Hankiss János érdekes könyvében gyakran fordul elő ez a szó: kultúrdiplomata. Ez a kifejezés mintha saját magáról volna mintázva: a trianoni Magyarországnak éppen Hankiss János volt egyik legfáradhatatlanabb, élesen látó, legcéltudatosabb kultúrdiplomatája, aki legfőbb kötelességének a magyar irodalom értékeinek külföldi ismertetését tartotta. Ez a könyv is ebben a szelvényben született. A testes műben láthatóvá teszi, kibontja azokat az idegszálakat, amelyek ezer esztendő folyamán Európából táplálták irodalmunkat. Ide vonatkozó fejtegetéseit elméleti bevezetés előzi meg. Ebben röviden megismétli az irodalomszemléletről, irodalomkutatásról egyebütt vallott nézeteit, s mindezt beilleszti európai távlatba. A l'art pour l'artnak, a realizmusnak, a romanticizmusnak, majd Hankiss sajátos szemléleti módjának, a sztatikus és dinamikus, e kettőn alapuló racionális, végül pedig az embertől, a szemléletől elvonatkoztatott esztétikai szemléletnek veti meg a szerző mélyen megalapozott értelmezését.

Irodalmunk részletes ismertetése folyamán a középkori irodalom tárgyalásánál rávilágít arra, hogy ellenkező nézetekkel szemben e kor irodalma is sajátosan magyar volt. Sajátosan azért, mert Kelet és Nyugat között állva, mindkét irányba fordította arcát. Kelettől kapta a függetlenséget, Nyugattól az ihletet. A továbbiakban végigvezet irodalmunk minden korszakán, s azt kutatja, hogy az örök európaiság milyen rétegeket rakott rá a magyarság ősi humuszára.

Közben felveszi a nyugati, szerencsésebb, mert háborítatlanabb irodalmak részéről a magyarság elé dobott keztyűt. Felel arra a vádra, hogy irodalmunk minden műfajt a magáévá tesz, de valamennyit későn, s így mi mindenünen elkésünk. Néhány meggyőző érveléssel cáfolja ezt meg. Nem tartozik azonban ezek közé az az állítása, hogy „Zrínyi nagy műve mintegy húsz évvel előzi meg Miltonét s 101-gyel Klopstock *Messias*ának első három énekét”. (39. l.) Miltonnal és Klopstock-kal szemben kétségtelenül időelőnyben van Zrínyi, de évtizedekkel lemarad valamennyiük nagy mintaképe, Tasso mögött.

A szerzőnek az a széles távlatot ígérő terve, hogy irodalmunkat Európa szemszögéből mutassa be, néha egyébként is ingoványos talajra vezeti. Ez különösen akkor válik érezhetővé, amikor olyanról kell írnia, aki szívügye, akit szeret, akit önmagához közelállónak érez. Ilyenkor hangja átforrósodik, heve elragadja s az író t annyi európai selyemszállal fonja körül, hogy végül is megdőbbsenve kiáltunk fel: hát nekünk mi marad belőle? Ilyen érezhetően kedvence Vörösmarty. A róla szóló tanulmányában a szellemes szembeállításokat, az európai nagyság finom elemzését csodálhatjuk. Kedvence Kemény Zsigmond is: nála a lélek mélyébe néz és velünk, olvasókkal is jóval többet láttat meg belőle, mint az nélküle lehetséges lenne. Egészen közel hozza a nagy mese-mondót, Jókait, s meglepően világítja meg a Tragédia Ádámjának, mint magyar embernek jellemvonásait. A legmélyebb benyomást ránk mégis Arany Jánosról szóló tanulmánya tette. A legmagyarabbnak tartott íróval kapcsolatban annyi forrást és mintát mutat ki, hogy a latin, francia, angol, cseh, német, olasz, sőt perzsa hatás mögött is alig találjuk meg a magyar nép nagy megszemélyesítőjét. Az e felett érzett zavarodottságunkat még a szerző bizonykodása sem tudja eloszlatni: „Európa annyit adott Aranynek, amennyire ennek szüksége volt”. (453. l.) Amint az sem felel meg a hagyományos irodalomtörténet tanításának, hogy Toldinak „a magáról megfeledkezés az egyetlen hibája”, hiszen jól tudjuk, hogy Miklós mind emberi, mind lovagi szempontból nagyot vétett.

Könyve elején azt ígérte Hankiss, hogy csak azt fogja vizsgálni: mit adott Európa irodalmunknak. De a kipróbált kultúr-diplomata nem tudja önmagát megtagadni: számos apró célzás után Madáchnál már nyíltan beszél a Tragédia európai diadalútjáról. Itt is, de elszórtan mindenütt, ügyesen mutat rá azokra a sajátságokra, amiket a magyarság, és irodalma adott Európának. E kettő valóban elválaszthatatlan egymástól, a magyarság és Európa összeforrott, hiszen maga a szerző állapítja meg, hogy nem a minta, vagy a hatás a fontos, hanem az abszolút mű, mert, amint azt ő maga irodalmunk nem egy jelesénél kimutatja, a „hatást szenvedő túl is tehet a hatást gyakorlón, s a hatás egybeeshetik a fejlődés egy feltörő ívével.” (531. l.)

Hankiss az utolsó húsz oldalon összefoglalja eredményeit. Itt töményítve kapjuk Európa és a magyar irodalom viszonyát. Be kell azonban vallanunk, hogy e húsz oldal alapján levont tanulság nem túlzottan lélekemelő, mert e szerint bizony a legtöbb magyarnak tartott kezdeményezésről le kell mondanunk. Így a szerző véleménye szerint még a XIX. század „népies- nemzeti irányzatának tekintélyre jutását” is „romantikus, de inkább német kezdeményezésnek lehet köszönnünk.” Itt nem veszi figyelembe, hogy a népies nemzeti irányzat benne lüktetett a XIX.

század első fele Európájának hajszalereiben. Ennek meg kellett érkeznie, ki kellett törnie Németországban épúgy, mint nálunk, vagy Szerbiában, csak éppen fáziseltolódást láthatunk. Azt is megemlíthetjük, hogy ez a népies-nemzeti irányzat egy európai csirából sarjadva minden országban más és más, sajátos nemzeti színezetet öltött magára.

A hatalmas munka bővelkedik pompás, eredeti meglátásokkal. Hankiss tudásának gazdag tárházát olyan bőségesen szőrja elének, hogy az ötlet sokszor szinte elnyomja a főprobléma iránti érdeklődésünket. Csak egyet emelünk ki eredeti és eszmekeltő ötleteiből: a közvetlen közelünkől ható német nyelv sohasemi tudott irodalmunkban viszonylag nagy befolyásra szert tenni. Ennek oka Hankiss szerint az, hogy a német egészen a XIX. század közepéig nemcsak nálunk, hanem még a saját nyelvterületén is csupán közvetítő nyelv volt, ami az egyéb — angol, francia, olasz, latin, — irodalmakat tolmácsolta. Amikorra pedig nemzetivé vált, akkorra a mi irodalmunk is megerősödött: Wagner, Hebbel, Nietzsche, Schopenhauer sokkal szűkebb körben hatottak, mint a kozmopolita német nagyságok: Goethe, Herder, Wieland, vagy akár az ezeknél jelentéktelenebb Salis, Bürger, Matthisson. Magasabb távlatból és egész irodalmunkban érvényesen azt a megállapítást is Hankissnak köszönhetjük, hogy a magyar irodalom a világirodalomnak nem mindig a nagyjait követte, hanem gyakran a második sorban állókat. A szerző ennek is megadja magyarázatát: eklektikus nemzet vagyunk. Ezt még avval is meg lehetne toldani, hogy íróink gyakran jelentéktelenebb költőkben találták meg azt a lelki rokonságot, ami bennük a követésre, vagy a hatás befogadására elengedhetetlen benső visszhangot felkeltette.

Nem tudjuk pontosan, hogy a szerző művét kinek szánta: a nagyközönségnek-e, vagy a tudományos köröknek. Hankiss ebben az irányban nem nyilatkozik, csak általánosan az olvasóhoz szól. A könyv lazább szerkezete, a fejlődési fokozatokat nélkülöző írói arcképek, valamint a bőséges és érdekes, de nehezen használható jegyzetek a szakkörök felé utalnak, a gyakori ismétlés, a közismert adatok emlegetése, valamint a nem egyszer személyes, sőt megkapóan szubjektív hang azonban inkább a nagyközönséget érdekli. Persze ebben az utóbbi esetben igaza van a szerzőnek: az olvasónak valóban nehéz dolga lesz, míg keresztül rágja magát a könyv közel hetedfélszáz tömören megfogalmazott lapján. Akár a nagyközönségnek, akár a szakköröknek írta azonban a szerző művét, ez mindenképpen értékes nyeresége az elméleti munkában amúgyis meglehetősen szegény magyar irodalomtudománynak.

BERCZIK ÁRPAD.